

הרב נחום לאם

ראש הישיבה ונשיאה

סימן כ

סוף זמן קריאת שמע של ערבית

עלה עמוה"ש יצא ידי חובתו, שלא אמרו עד חצות אלא כדי להרחיק אדם מן הפשיעה. ע"כ. ולכאורה פסק זה הולם שיטת החכמים ולא ר"ג, ומדוע פסק נגד ההלכה של הגמרא שהכריעה כר"ג נגד החכמים.

השאג"א בעצמו אמנם פוסק כן להלכה ולמעשה, וכפירושו של הרא"ש (וכן הרשב"א והריטב"א) שמפרש את הסוגיא כמו שאמרנו, דהיינו שחכמים מחייבים לקרוא ק"ש לפני חצות לכתחילה מטעם סייג, ור"ג אף לכתחילה מתיר לחכות עד לאחר חצות, ובדיעבד כ"ע לא פליגי שקורא עד עמוה"ש, ושהלכה כר"ג. והנה הב"י בסי' רל"ה ניסה ליישב את הרמב"ם בכתבו שהרמב"ם ס"ל שמ"ש הגמ' שהלכה כר"ג היינו לאפוקי מר"א, אבל מה שאמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה, אמנם הלכה כחכמים, והסייג תופס לכתחילה. אבל השאג"א קורא תגר עליו שמוציא את הגמ' מידי פשוטה. וגם בבית הלוי (סימן ל"ג) תמה על הב"י אם כי השתדל ליישבו, ועיקר התנגדותם לפירושו של הב"י שאם זו היתה אמנם כוונתו של שמואל בגמ' שם היה לו לומר בפירוש הלכה כחכמים. וא"כ נשארה קושית השאגת אריה על הרמב"ם.

והשאג"א בעצמו מציע שהרמב"ם ס"ל כפירושו של תלמידי רבנו יונה בברכות שם (וכן משמע מן הרי"ף והסמ"ג) שהם סוברים שגם ר"ג מודה שלכתחילה חייב לקרוא לפני חצות מטעם הסייג כדי להרחיק וכו', ופליגי רק בדיעבד, אחר חצות, דחכמים ס"ל דאפילו או אינו יוצא מטעם הסייג, ור"ג ס"ל דבדיעבד יוצא כל הלילה. ותר"י מנמק מחלוקת זו, שלחכמים אינו קורא את השמע אחר חצות אפילו אם נאמר שק"ש מה"ת, מטעם שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשוא"ת, וכמו לולב בשבת וסדין בציצית, ור"ג חולק על זה, והלכה כר"ג. לפי"ז הרמב"ם כנראה לומד כהתר"י, ומכיון שהלכה כר"ג לכן לכתחילה קורא לפני חצות, ובדיעבד אם איחר

בריש משנה ראשונה במסכת ברכות שנינו: מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים עד חצות. ר"ג אומר עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשתה אמרו לו לא קרינו את שמע, אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות.

מן הגמרא משמע שמחלוקת ר"א ור"ג, שהן השיטות הקיצוניות, היא בהגדרת המלה "ובשכבך" שהוא המחייב של ק"ש ש"ע. לפי ר"א, פירושה הזמן שבני אדם עוסקים בשכיבה, שהולכים לישון, וזה עד סוף האשמורה הראשונה; ולפי ר"ג, משמעה כל זמן שבנ"א שוכבים או ישנים, שהוא כל הלילה עד תחילת היום שהוא עמוה"ש. ושיטת החכמים העסיקה את הגמ' שם סוף דף ד' ע"א: חכמים כמאן ס"ל, אי כר"א (בהגדרת "ובשכבך" רק שהם מאחרים את זמן ההתעסקות בשכיבה עד חצות) לימרו כר"א, ואי כר"ג ס"ל (דהיינו, כל זמן שבנ"א שוכבים) לימרו כר"ג; לעולם כר"ג ס"ל, והא דקאמרי עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העבירה.

והנה בדף ח' ע"ב שם א"ר יהודה אמר שמואל הלכתא כר"ג. וא"כ ההלכה היא דאין סייג כלל ומותר אף לכתחילה לקרא את שמע ש"ע עד עלוה"ש, ולא כחכמים דס"ל דלכתחילה חייבין לקרוא לפני חצות. ומזה הקשה השאגת אריה סימן ד', על הרמב"ם שפסק בפ"א מהל' ק"ש ה"ט: איזה זמן ק"ש בלילה, מצותה משעת יציאת הכוכבים עד חצי הלילה, ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא

קורא כל הלילה עד עמוה"ש.

אולם להלן בסימן ד' מקשה השאג"א על הרמב"ם מסוף הסוגיא בדף ד' ע"ב אחרי שהגמ' קובעת שחכמים ס"ל כר"ג: כדתניא חכמים עשו סייג לדבריהם כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעה ואשתה קימעה ואישן קימעה ואחר כך אקרא ק"ש ואתפלל, וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה, אבל אדם בא מן השדה בערב נכנס לבית הכנסת, אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה, וקורא ק"ש ומתפלל ואוכל פתו ומברך, וכו'. והנה מכאן אין זכר שחכמים ענשו למי שעבר על הסייג וחזר מן השדה לביתו במקום ללכת לביהכנ"ס שאסור לו אח"כ לקרוא את השמע ולהתפלל ערבית. וא"כ אין הגדון דומה לראיה, שמדוע יהא מותר להתפלל ערבית אם עבר על דברי חכמים וחזר לביתו, ואסור לקרוא ק"ש אחר חצות אם עבר על הסייג של כדי להרחיק את האדם מן העבירה. ולפיכך נראה מברייאת זו שחכמים אמנים אוסרים רק לכתחילה, לפני חצות, ור"ג שחולק עליהם מתיר אף לכתחילה לקרוא אחר חצות, ואם שמואל פסק כר"ג, איך פסק הרמב"ם נגדו, דהיינו שלכתחילה קורא לפני חצות.

וביישוב קושיתו של השאגת אריה גלפע"ד לבאר את הסוגיא ואת הרמב"ם בדרך אחרת לגמרי. ונקדים הקדמה אחת, שגם הרא"ש גם התר"י וסייעתם גם האחרונים למיניהם קבלו כהנחה שאין עליה עוררין, שמחלוקתם של ר"ג וחכמים היא או לכתחילה (הרא"ש) או בדיעבד (תר"י). והוא עקרון המובן מאיליו שבהעדר סיבה מספקת להיפך אין לאפושי פלוגתיהו, וצריך לקרב את שיטות המחלוקים ולא להרחיקן זו מזו. אולם כאן נראה שמחלוקתם היא לגמרי, הן לכתחילה הן בדיעבד, וכך יש לפענח שיטת הרמב"ם. ואמנם יש כבר שיטת ראשונים כזה, והוא בתד"ה אמר רבא פסחים דף ק"כ ע"ב, שכתבו שר"ג מתיר אף לכתחילה לקרוא אחר חצות וחכמים ס"ל דאף בדיעבד אינו יוצא אחר חצות. ויתירה מזו, כך היא שיטת

הירושלמי שר"ג וחכמים חולקים גם לכתחילה גם בדיעבד.¹

ועתה נפן להבין היטב את הנימוק שהציעו תר"י לשיטת החכמים, שאפילו בדיעבד אין לקרוא ק"ש אחר חצות דיש כח ביד חכמים לעקור דבר מה"ת, מקור הכלל הזה הוא ביבמות דף צ' ע"ב. הגמרא שם מציעה שבעה דינים שבהם עקרו חכמים דבר מן התורה: ערל, הזאה, איזמל, סדין בציצית, כבשי עצרת, שופר ולולב. למשל, בשופר ולולב העמידו דבריהם לאסור תק"ש ונטילת לולב בשבת מחשש שמא ילך אצל חכם ללמוד ויעבירו ד"א ברה"ר. הנה הט"ז (יו"ד סי' קי"ז) כתב לענין איסור סחורה בדברים אסורים, שהכלל של יש כח ביד חכמים וכו'.

1. זה מוכח מירושלמי ברכות פ"א ה"א דף ר' ע"ב, שהירושלמי מקשה על ר"ג מדוע עשה מעשה כוותיה, הלא ר"מ ור"ע ור"ש כשנחלקו על הרבים, כל אחד בענין אחר, החמירו למעשה על עצמם ועל ביתם לעשות כרבים אם כי הורו נגדם. ומזה משמע שר"ג וחכמים פליגי גם לכתחילה גם בדיעבד. וכן משמע מן התירוף הראשון של הירושלמי, שנייא הכא שהוא לשינון, כלומר, שר"ג אומר שאמנם כן אבל מי שקורא מטעם שחייב בק"ש אפילו אחר חצות וכשיטתו, לא יהא נראה להרואה כאילו עושה מעשה נגד חכמים שהלא לא יהא אלא כקורא בתורה. ומזה משמע שר"ג וחכמים פליגי בדיעבד. ועל זה מקשה הירושלמי דא"כ טעם זה של חכמים תופס גם אחרי עמוה"ש, ומדוע אמר ר"ג שקורא כל הלילה דוקא אם לא עלה עמוה"ש. ואח"כ מציע הירושלמי תירוף שני, "תמן היו יכולין לקיים דברי חכמים, ברם הכא כבר עבר חצות ולא היו יכולין לקיים דברי חכמים, אמר לון עובדין עובדא כוותיה". ומזה משמע דפליגי רק לפני חצות אם לעשות סייג אם לא, אבל אחר חצות כ"ע לא פליגי דקורא. ועי' במראה פנים שם. ותירוף שני זה הוא כפירוש הרא"ש והשאג"א בבבלי. והנה אחד מן האחרונים בפירושו להירושלמי רצה לומר דהרמב"ם ס"ל כתירוף שני זה של הירושלמי וכחכמים, מכיון שהירושלמי פסק כחכמים נגד הבבלי שפסק כר"ג. אבל לענין לא מסתבר שהרמב"ם יפסוק כירושלמי נגד הבבלי.

למשמרת". והנה לימוד זה של עשו משמרת למשמרתי, בין אם נלמד מן הפסוק בתרומות או מן הפסוק בעריות, אין לו שום קשר וענין למפורש בתורה או לא מפורש בתורה, שהצווי הוא לעשות משמרת למשמרת מבלי להזכיר שום ענין של שאלה או פליאה או שאר ספק. ולפי זה, הכלל של יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשווא"ת הוא מחלט, ללא הגבלה כלל וכלל לדינים שהתירים אינו מפורש בתורה. ואפילו אם הדין בא בהדיא בתורה יש כח ביד חכמים לעקור.

ואם כנים הדברים הלא יש לנו אור חדש על באורו של תר"י במחלוקת ר"ג וחכמים, ששניהם ס"ל (שלא כר"א) ש"ובשכבך" משמעו כל זמן שבנ"א שוכבים, ושניהם מסכימים לא רק שכן הוא משמעות הפסוק אלא שהוא כ"כ ברור עד שהוי ממש מפורש בקרא ואין מקום של ספק בזה. רק שר"ג ס"ל שכחם של חכמים שואב מפסוק "לא תסור" (או "שאל אביך"), וחכמים ס"ל שסמכות חז"ל יוצאת מ"עשו משמרת למשמרתי". ולכן לר"ג, כיון שההיתר לקרוא את השמע כל הלילה הוא מפורש בקרא, מפסוק ובשכבך, אין כח ביד החכמים לבטל את הדין הזה לא לכתחילה ולא בדיעבד. אבל לחכמים, לא איכפת לנו מה שדין ק"ש מפורש בקרא כל הלילה, שכחם לעשות סייגים אין מותנה בזה, ולכן יכולים לגזור סייג לכתחילה, וגם לאסור לקרוא ק"ש אחר חצות אפילו בדיעבד.

ומן הנ"ל מוכרחים אנו להסיק שמחלוקת ר"ג וחכמים תופסת לא רק לגבי הבדיעבד, אחרי חצות, אלא גם לכתחילה. לחכמים, שלומדים "עשו משמרת למשמרתי", יש כח ביד חז"ל לעקור דבר מה"ת בדיעבד, אפילו במקום שהתירו מפורש; וק"ו שיש להם הכח לעשות סייג לכתחילה מבלי להתחשב אם ההיתר מפורש במקרא אם לאו. ולר"ג, שסובר שמקור סמכות חז"ל הוא מ"לא תסור" ושכחם יפה רק במקרה של "כי יפלא" או "שאל", נמצא שכחם לעקור דבר מה"ת הוא רק כשאין ההיתר בהדיא בתורה, אבל כשהדבר

הוא רק כשאין הדבר מפורש בתורה להיתר, אבל דבר שהתירו הוא בהדיא בתורה אין כח ביד חכמים לאסור. והט"ז הביא ראיה לזה מתוספות.

ומו"ז הגאון רבי יהושע בוימל זצ"ל בספרו שו"ת עמק הלכה ח"ב סימן א' הקשה עליהם, הלא כולם מרועה אחד ניתנו ומאי נ"מ אם הדבר מפורש בתורה או לא. וביישובו גילה טעם אדיר לשיטת הט"ז שמאיר לנו כל הרקע של סמכות החכמים בהלכה. בשבת דף כ"ג ע"א לענין ברכת נר חנוכה שואלת הגמרא: והיכן ציונו, ר' אויא אומר מ"לא תסור" ור' נחמיה אומר מ"שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך". והנה משני פסוקים אלה, שלפי הגמ' הם המקור לכחם של חכמים בהלכה, משמע שכח זה מוגבל למקום שיש ספק או מקום שאלה או משהו מעורפל אשר בגינו מוכרחים אנו לפנות לחכמים שיגלו לנו את הנסתר. הפסוק "שאל אביך ויגדך" מורה שיש מקום להגדת חכמים רק כשיש שאלה, אבל אם הדבר מפורש במקרא הלא ניתי ספר ונחזה; ואם אין מקום ל"שאל אביך", כשהדבר מפורש, אין ג"כ מקום ל"ויגדך" או "ויאמרו לך". וכמו כן אם המקור הוא מ"לא תסור" כדברי ר' אויא, הלא פרשה זו תחילתה היא "כי יפלא ממך דבר", כשהדין מופלא או מכוסה ממך, אבל אם המצוה היא מפורשת, שוב אין צורך לשמוע ולא לסור מדברי חכמים. נמצא שלפי שני הפסוקים האלה גם יחד אין כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה כשהדבר מפורש בתורה. והרי לפנינו שני כתובים כמקור לשיטת הט"ז, ודפח"ח.

אבל באמת יש מקור אחר לסמכות חז"ל והוא מפרשת תרומה, "ואני נתתי לך את משמרת תרומתי" שדרש ר' אשי במו"ק דף ה' ע"א, "עשו משמרת למשמרתי", שיש לחכמים הרשות לעשות סייגים וגדרים ותקנות. ועיין יבמות דף כ"א ע"א לגבי איסור שניות שהן מד"ר, אמר ר' כהנא שהמקור לאיסורן הוא מפסוק באחרי"מות בסוף פרשת עריות, "ושמרתם את משמרת", שדרש "עשו משמרת

משמרת למשמרתי" יש בכחם לעשות סייג ולחייב ק"ש לפני חצות.

ואל יאמר האומר שאין אלה אלא דברי פלפול רחוקים מן המציאות, שהרי חילוק זה יוצא כמעט בפירוש מדברי הרמב"ם עצמו בהקדמתו ליד החזקה להמעיין בהם היטב, ששם הוא מבדיל בין שני סוגי סמכות של חז"ל, וז"ל שם: גם יתבאר מהם דברים שגזרו חכמים ונביאים שבכל דור ודור לעשות סייג לתורה כמו ששמעו ממש בפירוש שנא' ושמרתם את משמרת עשו משמרת למשמרתי. וכן יתבאר מהם המנהגות והתקנות שהתקינו או שנהגו בכל דור ודור כמו שראה ב"ד של אותו דור לפי שאסור לסור מהם שנא' לא תסור וכו' וכן משפטים ודינים מופלאים שלא קיבלום ממש ודנו בהם ב"ד של אותו הדור במדות שהתורה נדרשת בהן ופסקו אותן הזקנים וגמרו שהדין כך הוא. עכ"ל. הנה הרמב"ם קובע שיש שני סוגים: א', גזרות של סייג, ומקורו מעשו משמרת למשמרתי — וכאן אין ענין של ספק שעליהם לברר וללבן, וגם לא ענין של דין או הנהגה חדשה או ביטול מצוה, אך ורק הסמכות לקבוע סייג, וב', המנהגות והתקנות שמקורם מ"לא תסור" אשר כאמור מוגבל ע"י "כי יפלא", וכן משפטים ודינים שהם "מופלאים" דהיינו שאינם באים בפירוש במקרא. וזה ענין לא לקביעת סייגים, אלא לפסיקה להנהגה ולתיקון.²

2. וכ"כ הרמב"ם בפיה"מ הקדמה לסדר זרעים (בתרגומו של הרב קאפח). וז"ל: והחלק הרביעי הם הדינים שקבעום הנביאים והחכמים שבכל דור ודור על דרך הגדר והסיג לתורה. והם שצוה ה' לעשותם באופן כללי באמרו ושמרתם את משמרת, ובא בקבלה עשו משמרת למשמרתי, והם שקראים אותם חז"ל גזרות, וכו', עכ"ל. וגם בפיה"מ למס' אבות פ"א מ"א על ועשו סייג לתורה, כותב הרמב"ם וז"ל: כלומר, הגזרות והתקנות שמרחיקים את האדם מן העבירה, כמו שאמר ה' יתעלה ושמרתם את משמרת, ואמרו בפירוש: עשו משמרת למשמרתי.

בא מפורש בתורה, אין שום כח לחכמים לא רק לענין החמור לעקור את הדבר בדיעבד, אלא אפילו לגזור סייג לכתחילה, שמכיון שהמצוה היא מפורשת אין מקום לסמכות חכמים, וא"כ אין להם הרשות אפילו לסייג את ההיתר לכתחילה.

ולפיכך לגבי זמן ק"ש של ערבית, חכמים סוברים שקורא רק עד חצות, ובדיעבד אם עבר ולא קרא שוב אינו קורא, ואע"פ שמסכימים ש"ובשכבך" ברור שהוא כל הלילה, היות ומקור סמכותם מ"עשו משמרת למשמרתי" אין נ"מ אם הדבר מפורש או לא. ואותו כח שיש להם לבטל את הדין בדיעבד, ודאי שיש להם לכתחילה לעשות סייג כדי להרחיק את האדם מעבירה, הן במצוה מד"א הן במצוה מד"ר. אבל ר"ג שלומד מ"לא תסור", מכיון שהוא סובר ש"ובשכבך" הוי בפירוש היתר לקרוא את שמע כל הלילה, לא רק שאין כח ביד חכמים לאסור לקרוא את שמע בדיעבד אחר חצות, אלא שאין להם אפילו הכח לגזור לכתחילה לקרוא לפני חצות מטעם להרחיק וכו' או כל טעם אחר. ולכן סובר ר"ג שלכתחילה קורא כ"ז שלא עלה עמוה"ש.

אולם לפי דברינו קשה כפליים על הרמב"ם, שהוא כתב שלכתחילה קורא לפני חצות אבל בדיעבד כל הלילה, ולכאורה זה לא כר"ג ולא כחכמים, שלר"ג אין סייג אפילו לכתחילה, ולחכמים אסור לקרוא אפילו בדיעבד אחר חצות.

אבל נלפע"ד לומר שהרמב"ם מחלק פסקיו, וסובר שמ"ש ר' יהודה אמר שמואל הלכה כר"ג הוא רק לגבי בדיעבד, אם לא קרא את שמע לפני חצות, שלגבי בדיעבד פוסק כר"ג שסמכות של החכמים נובעת מ"לא תסור", לכן מכיון שמפורש בתורה שקוראים כ"ז שבנ"א שוכבים, אין כח לחכמים לבטל את הדין ולכן בדיעבד קורא אחר חצות. אבל לגבי הלכתחילה, כלומר כחם לעשות סייג שאינו עוקר את כל הדין, הלכה כחכמים שסוברים שמכיון שהמקור הוא מ"עשו

דהיינו שכחם לסייג אינו מותנה בענין מפורש או לא מפורש בקרא. ושיטה מכרעת זו של הרמב"ם משתקפת בפסקו בסוגיין, שלכתחילה יקרא לפני חצות, ואילו בדיעבד אם אחר ולא קרא קורא כל הלילה עד עמודה"ש.

ועפ"י דברינו האלה בוכל לתרץ קושית השאגת אריה שהזכרנו שהקשה על הרמב"ם מן הסוגיא בדף ד', דמהי הראיה מתפילת ערבית הלא בק"ש ס"ל לחכמים (לפירושו של תר"י) שאסור אפילו בדיעבד ארח חצות, ואילו בתפילת ערבית אין מי שיאמר שאם בא לביתו ולא לביהכנ"ס ואכל סעודתו תחילה ששוב אסור לו להתפלל אח"כ. וא"כ משמע שר"ג וחכמים חולקים רק לכתחילה, ואם הלכה כר"ג הלא להלכה מותר לכתחילה אחר חצות, ואיך פסק הרמב"ם שלכתחילה קורא לפני חצות. ועי' ברשב"א שהקשה ג"כ דמהי הראיה, הלא הברייתא מדברת על צאה"כ ובק"ש המחלוקת בין ר"ג וחכמים היא אם עד חצות או עד עלוה"ש. ועוד יותר מזה קשה לי טובא מתחילת הסוגיא שהגמרא שואלת חכמים כמאן ס"ל וכו' לעולם כר"ג ס"ל והא דקאמרי עד חצות להרחיק את האדם מן העבירה כדתניא וכו'. והנה פשוטם של דברי הגמ' הוא שר"ג וחכמים חולקים על הלכתחילה, לפני חצות, שחכמים קובעים סייג ור"ג חולק עליהם, וזה נגד מ"ש תר"י שחולקים רק בדיעבד.

אבל לפמ"ש א"ש גם הפשט בגמ', גם פסקו של הרמב"ם. על הרמב"ם לא קשה, שהלא הוא מחלק פסקיו וכדכתיבנא לעיל, דאחר חצות פסק כר"ג, ולפני חצות כחכמים. והפשט בסוגיין ג"כ על מקומו יבוא בשלום, שאחרי שקבעה הגמרא שחכמים ס"ל כר"ג לענין הגדרת "ובשכבך", קשה מדוע אינם סוברים כמותו שקורא עד עמודה"ש, ועל זה משיבה הגמ' שהם סוברים שקורא רק עד חצות ואפילו בדיעבד מטעם סייג להרחיק את האדם מן העבירה, ור"ג אינו מסכים להם לא לכתחילה ולא בדיעבד, שהלא ר"ג סובר שמכיון ש"ובשכבך" הוי מפורש בתורה שקורא עד עלוה"ש שוב אין כח ביד חכמים לעקור

מכל זה יוצא ברור שהרמב"ם סובר דמקור כחם של חכמים לתקן תקנות חדשות ולפסוק הלכות המוטלות בספק, ובודאי גם לבטל מצוה מה"ת בשוא"ת, הוא "לא תסור"; ומקור כחם לעשות סייג לכתחילה הוא "עשו משמרת למשמרת". נמצא שלגבי הסוג הראשון פוסק כר"ג בסוגיין, ולגבי השני — כחכמים. ולכן סובר שדברי שמואל, הלכ הכר"ג, מצומצם למחלוקתו של ר"ג עם חכמים לענין ביטול מצוה, כלומר ק"ש אחר חצות בדיעבד. אבל איה"נ לגבי זכותם לעשות סייג פוסק כחכמים.

ע"כ. אולם קשה שבה"ל ממרים פ"א ה"ג כתב וז"ל: כל מי שאינו עושה כהוראתן עובר בל"ת שנאמר לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל וכו' אחד דברים שלמדו אותן מפי השמועה והם תושבע"פ, ואחד דברים שלמדו מפי דעתם באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן וכו' ואחד דברים שעשאו סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה והן הגזרות והתקנות והנהגות, כל אחד ואחד מאלו השלשה דברים מצות עשה לשמוע להן, והעובר על כל אחד מהן עובר בל"ת וכו'. עכ"ל. וזה סותר למ"ש בהקדמה למ"ת ובפיה"מ שהבאנו. ופלא שנו"כ לא הזכירו מזה דבר. ואולי יש לתרץ שהרמב"ם אמנם סובר שמקור סמכות חז"ל לסייגים הוא מעשו משמרת למשמרת, והמקור לכל שאר הענינים כגון הוראות, מנהגות, תקנות, משפטים מופלאים וכו' הוא מלא תסור. ומה שקיפל את הכל בה"ל ממרים בל"ת של לא תסור (ומ"ע של עפ"י התורה אשר יורוך) הוא שיש לחלק בין סמכותם של חז"ל והמצוה הרובצת עליהם מחז גיסא, והחייב של עם ישראל לציית להם מאידך גיסא. בהקדמה למ"ת ובפיה"מ מדבר על הסוג הראשון, דהיינו המצוה המכוננת לחכמים וסמכותם הנובעת מזה, אבל מכיון שיש להם סמכות ומצוה זו, הרי חל על העם החיוב לשמוע בקולם, וזה כבר נכנס לסוג של מ"ע ול"ת, עפ"י התורה אשר יורוך ולא תסור, וזה הזכיר רבנו בה"ל ממרים ששם אמנם המקום המתאים לדיני ציות והאיסור של זקן ממרא, ולכן לא שם לבו שם לחזור על מקור תקפם של חז"ל והמצוה המיועדת לבי"ד הגדול, רק דן בחיוב של ציות והאיסור של ממרים. וצ"ב.

מחולקים בגוף הגדרת "ובשכבך", רק שחכמים גוזרים סייג. אבל אם כדברי השאג"א שלמד את הרמב"ם כתר"י, מאי נ"מ בכל זה, הלא לפי פשטם גם ר"ג מודה שלכתחילה חייב לקרוא לפני חצות, אבל זה לא מה שהם שאלו, שהלא הם חזרו הביתה אחרי חצות, ואז אמנם נטושה מחלוקת ביניהם ומדוע לא נאמר יחיד ורבים הלכה כרבים. ואחרונים אלה מתרצים שבד"ר בשעת הדחק יש לסמוך על היחיד נגד הרבים. אבל אין זו תשובה מספקת.

אבל לפי דברינו א"ש, דאמנם ר"ג וחכמים חולקים גם לפני חצות גם לאחר חצות, ועכשיו בשעה זו של אחר חצות אמנם ר"ג הוא יחידאה נגד הרבים, ואעפ"כ אין מקום כאן לכלל של יחיד ורבים הלכה כרבים. והטעם בזה נראה, שכלל זה תופס רק היכא שכל צד בהמחלוקת מודה לתקפו ההלכתי של הצד שכנגדו, רק שהם מחולקים בדעותיהם על פרט זה. אבל כשצד אחד אינו מכיר כלל בסמכותו התורנית של החולקים עליו, אין בכלל מקום לעקרון זה של יחיד ורבים הלכה כרבים לפי דעתו. ולכן מצינו במקומות אחרים בש"ס שר"ג סובר שהיחיד צריך להכנע להרבים, וכגון בתנור של עכנאי. אבל במקרה שר"ג לגמרי אינו מכיר בתקפם של הרבים העומדים נגדו, לדידו אין לפסוק כהרבים שהרי אין הרבים מוסמכים להביע דעה בזה.

והנה בנ"ד ר"ג עומד בדעתו שסמכותם של חז"ל נובעת מ"לא תסור", וזה רק כשיש "כי יפלא", דהיינו שאין ההיתר מפורש בקרא, ואז יש לחכמים תוקף וסמכות. אבל במקום שהתורה קובעת הלכה בהדיא, אין כח ביד חכמים אפילו לגדור סייג קל ולא לגזור שום דבר. אבל חכמים לא כן ס"ל, שהרי דעתם היא שסמכות חז"ל מקורה מן הפסוק של משמרת, "עשו משמרת למשמרת", ושם אין שום קשר לענין בהדיא או לא, ולכן לדידהו אין תקפם מותנה בתנאי של מפורש או לא מפורש, וכחם יפה לעשות סייג לכתחילה ואפילו לעקור דבר מה"ת בדיעבד. וזוהי תשובת ר"ג: כיון שחכמים סוברים כמותי במשמעות המלה "ובשכבך", א"כ הוי

דבר מה"ת ואפילו לעשות סייג, שאם אין לחכמים סמכות תורנית יהא כל איסור וסייג שלהם בחינת בל תוסיף. ולכן רוצה הגמ' להביא ראיה שאמנם יש כח ביד חכמים לעשות סייג, ואשר לפי דברינו מקורם בזה מ"עשו משמרת למשמרת" ולא מ"לא תסור", ולכן לדידם יש להם הכח הן לכתחילה הן בדיעבד מבלי להתחשב כלל בזה שהמצוה מפורשת או לא מפורשת בתורה. ולפיכך מביאה הגמרא ראיה לדבריהם מברייתא על תפילת ערבית, שמשם יוצא עיקר ענין רשות לחכמים לעשות סייג. ואדרבה, עצם הענין של השינויים בין ק"ש לערבית, אליהם העירו הרשב"א והשאג"א, הוא הוא הראיה שאין סמכותם לעשות סייג תלויה כלל וכלל בזה שהמצוה בהדיא או לא. ואותה סמכות שיש להם לעשות סייג בענין קל, כגון לחזור מן השדה לביהכנ"ס ולהתפלל לפני שאוכלים, אותה סמכות יש להם בענין חמור כגון לעשות סייג בק"ש ולעקור את המצוה אפילו בדיעבד אם לא קרא לפני חצות.

ולאור כל הנ"ל נוכל לתרץ גם קושיא אחרת שהקשו האחרונים (עי' שפת אמת לברכות דף ב', שהביאה ג"כ בשם השל"ה), דהנה הגמ' בדף ט' שואלת על הדרשיה בין ר"ג ובניו: ועד השתא לא שמיע להו הא דר"ג? ה"ק ליה, רבנן פליגי עלוור ויחיד ורבים הלכה כרבים, א"ד רבנן כוותך ס"ל והאי דקאמרי עד חצות להרחיק את האדם מן העבירה. והנה אם הפשט ברמב"ם הוא כתר"י וכפי שקבע השאג"א, קשה טובא דהלא מחלוקתם של ר"ג וחכמים היא רק אחר חצות, בדיעבד, ושעה זו של שיחת ר"ג ובניו הלא היא אחר חצות, ואם יש מחלוקת, הרי יחיד ורבים הלכה כרבים. דהנה הבבא הראשונה של שיחתם לפי הגמרא היא אם חכמים מודים לר"ג במשמעותו של המונח "ובשכבך", שאם חולקים עליו ואמרים שמד"א רק עד חצות (דהיינו שבעצם סוברים כר"א רק שמאחרים את שעת ההתעסקות בשכיבה עד חצות) הרי יש מחלוקת, ויחיד ורבים הלכה כרבים. אבל הבבא הב' היא שר"ג אומר לבניו שאינם